

УДК 821.161.2.09:911.375.1

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2023.2.4>

В. Є. ОРМАНЖИ

аспірантка філологічного факультету,

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна

Електронна пошта: victoriamatveev@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4362-4393>

**ТРАДИЦІЯ МІСТОЦЕНТРИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ:
КОНЦЕПТИ УРБАНІСТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА**

Навколо міста вибудовується цивілізація, тож активний розвиток «міського тексту» часто сприймається як ознака культурної вишості, сталої мистецької традиції. Містоцентричність української літератури довго замовчувалася задля створення іміджу «другосортності» на тлі здобутків імперії, проте в усі часи розвивалася відбиваючи нові етапи творення національного урбаністичного середовища.

У статті проаналізовано та розподілено за функціональними ознаками моделі урбаністичного середовища, якими вони постають в українському мистецтві різних періодів. Поряд із тим визначено усталені концепти, тісно пов'язані типами міст, що зумовлює й відповідну ідейно-тематичну спрямованість творів, належних до того чи іншого простору.

Найдавніший тематичний концепт, пов'язаний з образом міста – це влада. Укріплені фортеці, розвинені адміністративні центри чи найбільше поселення племені обов'язково мають своїх керівників, незалежно від рівня розвитку. Місто як уособлення влади має потужну лінію розвитку, часто залежну від історичних реалій: тут виокремлюються столиця, провінція, колонія, завойоване місто чи місто-в'язниця – усі вони репрезентують той чи інший тип взаємин спільноти з представниками правлячої верхівки. Інший, не менш давній концепт, – це місто-храм, сакральний топос поклоніння. Тут реалізуються мотиви протистояння чи підкорення гріху, а масштаб проблем розширюється: людина чи спільнота взаємодіють з вищими силами, переймаються глобальними питаннями. Окрім зовнішніх ознак (наявності соборів, храмів, просто місця для поклоніння), такі топоси часто ідеалізовані, зображені неначе зовні. Демократичніша модель, яка представляє собою горизонтальну (усі на рівних), а не вертикальну (ієрархічну) структуру, – це місто-ринок. Можливі варіації – ярмарок, карнавал, порт, тобто усі вияви «низиного», народного життя.

Ще одна важлива модель, окреслена в статті, – це місто-академія, освітній та культурний центр, в межах якого відбувається становлення певної ідеології. Цей концепт, на нашу думку, пізніший, до того ж він обмежений історичним плином подій, оскільки тісно пов'язаний з біографіями персонажів-прототипів.

За результатами дослідження окреслено особливості вияву названих моделей та їхня трансформація в процесі становлення української літератури.

Ключові слова: культурна пам'ять, літературна традиція, містоцентричність, просторова модель світу, прототип, трансформація, урбаністичний простір.

Постановка проблеми. Урбаністичний простір у художньому творі свідомо чи несвідомо вбирає в себе ознаки міста-прототипа, характері й настрої його мешканців; постає цілісним образом із власною динамікою розвитку. Рецепт міського тексту, аналіз його як цілісної парадигми дає також ключ до розуміння комплексу проблем відповідного історичного періоду й пов'язаної з ним генерації. Містоцентричні твори, таким чином, уподібнюються не лише за формальними ознаками простору (багатолюдність, масштабність, прискорений темп життя), а й за специфікою ідейно-художнього навантаження: вони формують семіотичні системи, у яких середовище набуває символічного значення. Урбаністичний дискурс вітчизняної

літератури має тривалу історію, його формування й досі триває – і це надзвичайно складний і болісний процес, адже він змушує усвідомити всі травми сучасного суспільства. Літературознавча рецепція онтологічного виміру дискурсу теж значно розширюється, давно уже не обмежуючись звичним протиставленням центру й периферії, урбаністичного та рустикального.

У процесі формування художнього простору української літератури утворюються й особливі моделі міст – не унікальні типи, але наділені певною національною своєрідністю, зумовленою частково географічним положенням (Одеса знаходиться на березі моря, тому сприймається як курортне місто), а частково – історичними подіями (Львів – торгівельне й ремісниче місто,

оскільки після надання йому Магдебурзького права з'явилося більше свободи для ведення бізнесу). Звісно, що більше місто, що багатша його історія, то більшою кількістю моделей може оперувати його текст – крім того, усі ці іпостасі можуть поєднуватися, створюючи цілісний синкретичний образ. Ми вважаємо, що при творенні такої типології ключову роль відіграють функції міст, тобто, основні потреби, які задовольняються існуванням певного топосу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження художнього простору української літератури має тривалу історію, а цілісні дослідження урбаністичного дискурсу починаються в 1990-х рр. Біля витоків досліджень міської теми в українському літературознавстві – В. Агеєва, Д. Білоус, І. Вихор, Т. Гундорова, Л. Демська-Будзуляк, Н. Копистянська, С. Павличко, Я. Поліщук, С. Філоненко, В. Фоменко, М. Штогрин та інші. При цьому формальний погляд на простір і часопростір як його невід'ємний складник поступово відходить у минуле, тоді як новіші дослідження враховують не лише формально виражений образ міста, а й приховані його сенси, взаємозв'язки з усіма аспектами людського буття. Активна увага приділяється культурному та історичному просторам, а також травмопросторам – їхні дослідження дають можливість осмислити й сучасні процеси, адже травма ніколи не закінчується, якщо її не пережити й не усвідомити. В. Агеєва, наприклад, вказує на тісний зв'язок між урбаністичними мотивами та розвитком фемінізму: «Романістів двадцятих років цікавлять якраз жінки-бунтарки, і такий бунт можливий лише в урбаністичних ландшафтах. Село непорівнянно міцніше пов'язане з патріархальним минулим, і в рустикальних координатах для нешеренгової жінки майже не зостається простору свободи й можливостей вибору» [Агеєва :. 112].

За останні десять років все актуальніше звучать теми локальної та просторової ідентичності, травми внаслідок вимушеного переміщення. Здебільшого йдеться про соціологічні, психологічні та філософські дослідження (Ю. Барабаш, Я. Верменич, І. Гукалова, Л. Донченко, С. Єкельчик та інші). Зокрема, Н. Яковенко, пишучи про історичні підвалини української ідентичності, прямо вказує на важливість

освоєного й історично легалізованого (визнаного іншими) простору, а ним найчастіше ставали саме міста як осередки централізованої влади: «відповідні маєтки на Волині маркуються не через «землю», а через відсилку до укріплених міст (“у Луцьку”, “у Володимирі”, “у Крем'янці”, “у Турійську”), тобто апелюють до найуживанішого в цьому переліку поняття “волость” – військово-адміністративна одиниця, з якої мала виконуватися збройна служба» [Яковенко :. 46].

Крім того, простір осмислюється комплексно: з'являються нові типології та виокремлюються певні урбаністичні моделі та концепти. І. Вихор, досліджуючи міське середовище в поетичних творах, виокремлює власне урбаністичний, індустріальний, архітектурний, пейзажний, історіософський топоси [Вихор]. Дослідниця звертається до предметно-тематичного характеру урбаністичного топосу, вирізняючи конкретні особливості кожного. Така класифікація, безумовно, досить точно відбиває характер середовища, однак у межах конкретного (особливо, прозорого) твору різні типи можуть поєднуватись. Загалом, у межах сучасного українського урбаністичного дискурсу набирають ваги дослідження, спрямовані на рецепцію простору як обов'язкового складника соціокультурного розвитку народу.

Мета дослідження полягає в окресленні основних функціональних моделей міста та визначенні їхніх особливостей, властивих українському контексту.

Виклад основного матеріалу. У літературному творі урбаністичне середовище частіше має типові риси, закріплені за ним функції, які залежать від уявлення про топос у межах певного періоду. Прототип (реальне місто, буття якого багатогранне та неоднорідне) переживає значну трансформацію в уявленні автора, а через нього спільноти й культури. Часто авторське бачення залежить від тематичних, стильових доміант твору, його мети та аудиторії. Розглядаючи подібні типи, ми беремо до уваги багатогранність міського середовища та варіантів його опису, тож один і той самий простір у різних творах може мати різне прочитання. Наприклад, Київ у повісті І. Нечуя-Левицького «Хмари» постає академічним середовищем, у повісті «Кайдашева сім'я» –

сакральним. Крім того, така типологія обмежується сферами впливу описаного простору й, залежно від сюжету, може сполучати ознаки багатьох різновидів.

Ми пропонуємо типологію, що ґрунтується на виділенні функціональних домінант в образі міста. Зовні вона дещо подібна до вже згаданої класифікації І. Вихор, проте йдеться не так про зовнішній аспект сприйняття топосу, як про особливості внутрішнього його життя, котрі висуваються на перший план та утворюють певну парадигму, зумовлюючи образну систему, проблематику й особливості конфлікту.

Оскільки цивілізація в основі своїй містоцентрична, найдавнішим урбаністичним типом є місто-центр, у межах якого зосереджено управління громадським та соціальним життям як самого міста, так і його околиць. Основна його функція – адміністративна, саме звідси відбувається керування всіма важливими для життя спільноти процесами. Звісно, що така модель найповніше асоціюється з владою, тож вибудовується навколо ледь не кожного більш-менш великого населеного пункту бодай регіонального значення. Її маркерами є описи чиновницького побуту, зображення усіх гілок управлінської системи (судова правоохоронна система, міська адміністрація тощо) та проблем, що в них існують. У цьому аспекті варто розрізняти столицю та провінцію, оскільки вони уособлюють головний та підпорядкований простори та загалом ілюструють ієрархічну будову суспільства.

Столиці, котрі асоціюються із вищою владою, обов'язково нею й позначаються: у «Слові про похід Ігорів» до Києва на нараду скликає всіх князь Святослав і сюди ж повертаються з походу воїни, у поемі «Сон» Т. Шевченка під час подорожі Петербургом зображено не лише царські палати, але й самих царя та царицю. Відповідно, рецепція міста продиктована ставленням до влади, тому в обох вищезазначених творах Київ – святе місто, навколо якого мають згуртуватися слов'яни; а Петербург (у Шевченковому «Сні») – середовище лицемірів і зрадників, обитель усіх можливих пороків.

Мешканці міста з чітко окресленою домінантою центральності чи навіть столичності завжди поділені на різні соціальні групи, причому обов'язково знедолені будуть проти-

ставлятися представникам владних структур. Останні часто описуються як байдужі або навіть ворожі (Шестірний в «Лихих людях» П. Мирного, Вишневецький у повісті І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький»), а в кращому випадку – як просто нічого не варті і наділені безліччю недоліків (Націєвський в трагікомедії І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля»). На протигагу чиновникам й аристократам звичайний народ якщо не високоморальний і духовний, то принаймні був таким, доки «вони» не привели його до падіння (як у романі П. Мирного «Повія»). Ця більшою мірою реалістична традиція усіляко підтримується й за часів СРСР, але, звісно, не по відношенню до радянської влади.

Образ аристократа або чиновника як носія кращих рис в українській літературі майже не представлений – не беремо до уваги, наприклад, образ Костянтина Острозького в романі А. Чайковського «Сагайдачний» або образ Богдана Хмельницького в однойменному романі П. Загребельного, оскільки тут йдеться про непересічних історичних персоналій, котрі неминуче ідеалізуються в літературній традиції. Позитивно сприймається влада й у давньоукраїнській літературі («Слово про похід Ігорів», «Повість минулих літ»), а от XVIII–XIX ст. марковані негативним ставленням. Навіть у творчості аристократки Лесі Українки існує протиставлення зажерливої влади та народу (або недооціненого митця) – варто пригадати поеми «Боярина» чи «Орґія»; а чиновник М. Коцюбинський (як до нього чиновник П. Мирний або дворянин М. Старицький) якщо не засуджує своїх колег та абсурдну імперську систему («Коні не винні», «Intermezzo»), то уникає будь-яких коментарів з цього приводу. На нашу думку, це явище викликане кількома століттями імперського гніту, коли йдеться навіть не лише про тотальну бідність, а й про усвідомлену українськими митцями боротьбу ідентичностей (зрештою, більшість із них мала альтернативу – реалізувати свій потенціал в межах імперської культури). Тобто, знов протиставляються «свій» та «чужий», але тут, на відміну від містоцентричної концепції Київської Русі, йдеться про внутрішню загрозу.

Україна кілька століть перебувала в складі різних імперій, тому влада сприймається як

щось чуже народові. Так виникають мотиви боротьби, зокрема й за незалежність, недовіри до керівництва, розмежування «народу» та «влади» замість отождолення їх. І якщо в реалістичній літературі адміністративні структури пов'язані із незрозумілою спільноті «паперовою тяганиною» (так, формується ще й установка про «неграмотний» народ, цілий комплекс неповноцінності вибудований на цьому концепті), то в літературі про період Розстріляного відродження вони становлять загрозу самому існуванню нації. У СРСР про владу критично відгукуватись неможливо, тому в тогочасній літературі спостерігаємо лише відгомін страшних травматичних подій, як-от у «Я (Романтика)» та «Санаторійна зона» М. Хвильового.

З образом влади пов'язана абсолютна більшість апокаліптичних мотивів та екзистенційних страхів, тож місто як уособлення владних структур не втрачає своєї актуальності упродовж кількох століть. В результаті спостерігаємо сприйняття міста як в'язниці, котра не відпускає від себе й не дає жодної свободи вибору – однак цей образ виникає вже наприкінці XIX–початку XX ст.

Інші дві міські моделі теж дуже давні та пов'язані із основною діяльністю будь-якої цивілізації. Це місто-ринок та місто-собор. Їх об'єднує наявність «третього місця» (ринку, площі або ж церкви), які не належать нікому та є майданчиками для взаємного обміну не лише товарами та послугами, але й інформацією, світоглядними та культурними тенденціями. Обидва різновиди свідчать про високий ступінь економічного та соціального розвитку – фінський соціолог А. Турунен вважає, що саме такий толерантний та відкритий простір формує успішне середовище з безліччю можливостей [Турунен : 13]. І водночас вони репрезентують несумісні моделі поведінки: за Біблією, котра значною мірою лежить в основі української культури, Ісус Христос нагайкою виганяє із храму торговців, тож зміщувати їх не можна, оскільки тоді сакральність заплямовується матеріальною вигодою.

Як народна думка, так і літературна творчість часто протиставляють корисливі мотиви чистоті душі, а владу грошей внутрішній свободі. Водночас в описах базарів (таким постає

Харків в оповіданнях Г. Квітки-Основ'яненка) значно більше соціальної взаємодії, й люди тут виявляють свою істинну сутність, живучи своїм повсякденним життям, тоді як простір, підвладний релігії, часто описується крізь призму внутрішнього сприйняття персонажа, через його рефлексії та звернення до вищих сил. Місто-ринок гомінке, яскраво прикрашене, демократичне, має розвинену інфраструктуру. Воно становить колоритний інформаційний простір, у межах якого розкривається більшість соціальних, побутових проблем, створюється цілісна картина усіх верств суспільства. Основний тип комунікації тут – полілог, багатоголосся, де чути думку загальну й не чути індивідуальної. Міжособистісна комунікація теж відіграє важливу роль, однак не відрізняється інтимністю. Це взаємообмін інформацією або вирішення якихось громадських питань, різні аспекти соціальної реалізації (до яких відносимо сварки, залицяння та інші практики).

Місто-собор – це сакральний простір, місце для паломництва і молитви. До речі, саме опис паломників найповніше описує соціальні взаємодії, властиві цьому типу – приклади знаходимо як у «Кайдашеві сім'ї» І. Нечуя-Левицького, так і в значно пізнішій «Марусі Чурай» Л. Костенко. Замість численних комунікацій описуються інтер'єри, пейзажі, котрі впливають на світовідчуття: через них відбувається комунікація з Богом (у традиційній українській культурі, випеченій на християнському ґрунті), Всесвітом, красою (тут уже відбиваються модерністські та постмодерністські рецепції).

Крім того, можемо виокремити академічні та індустріальні міста, для яких властиві особливі зовнішні ознаки – а також докорінно відмінні типи мешканців. Якщо в першому випадку це студенти й викладачі, здебільшого молодь, яка має певні плани на майбутнє та значну частку оптимізму, то в другому йдеться про зовсім іншу кольорову й смислову палітру, про вже дорослих людей, мрії більшості з яких не справилися.

Ті топоси, що сприймаються як освітні центри, в українській літературі з'являються в епоху Ренесансу – здебільшого Острог та Київ, меншою мірою – Львів, а вже значно пізніше – Харків. Специфіка студентського життя

зумовлює певну відокремленість цієї соціальної групи. Такі особливості галузі: освіта давала достатньо інструментів для досягнення та відтворення навколишнього світу, але часто з критичних позицій, через гумор та сатиру. А що навчання у вищому навчальному закладі епохи Відродження було чоловічим привілеєм, то могли відбуватись конфлікти з місцевими парубками – це явище описував і П. Мирний у «Лихих людях», й А. Чайковський у «Сагайдачному».

Тобто, освітній центр сприймався як невід’ємна частина топосу, але також і не належав до нього, лишаячись привілейованою спільнотою. З іншого боку, як учні, так і викладачі прибували з різних куточків України, могли багато подорожувати (про що свідчить історія поширення шкільної драми), тож мали удосталь досвіду для аналізу загальної суспільної ситуації. А з іншого – вони відрізнялися від середньостатистичних міщан, тож і сприймалися як «чужі».

Коли йдеться про місто-академію, то його маркерами будуть: власне навчальний заклад, гуртожитки (або кімнати, які учні знімають) та «третє місце», де відбувається комунікація з міщанами – народні свята та гуляння, корчма, площа, базари та крамниці. Винятковість проблематики такого топосу зумовлена невизначеністю його майбутнього, адже студенти лише обирають власний життєвий шлях, власну траєкторію розвитку. Тож час тут дуже динамічний через постійну зміну генерацій, і водночас застиглий: зовнішні події рідко щось кардинально змінюють у житті самого закладу.

Інші особливості має індустріальне місто – продукт XIX ст., у межах якого відбуваються стрімка урбанізація і глобалізація. Щоправда, першість у цьому питанні належить Західній Україні: внаслідок реформ Марії-Терезії процес індустріалізації тут починається дещо раніше, ніж на решті нашої території (якраз у XIX ст.). Лівобережна Україна не має таких прогресивних керманців, тому індустріалізація – набуток, скоріше, XX ст. Передусім такий топос вирізняється наявністю промислових зон: заводів, фабрик, тож деякі риси індустріального міста виявляються й описуються значно раніше, ніж «офіційно» починається індустріалізація. Зокрема, проблема переходу на

промислове виробництво та пов’язаний із нею злам суспільної свідомості властиві уже найпершим етапам цього процесу.

Основний тип містянина – це робітник, часто умови його праці надзвичайно важкі, на тлі чого розкривається або духовність, або нищість персонажа. Крім того, саме на прикладі таких образів відбувається протиставлення «традиційного» укладу «новому», а «влада землі» поступається «владі грошей». Такі типи віднаходимо в «Борислав сміється» І. Франка, «Fata morgana» М. Коцюбинського. Тут вбачаємо власне українську специфіку, коли відмова від землі сам по собі є для людини травмою, це фактично ментальна зрада, що знов свідчить про народолобство без ототожнення з народом власне митця.

Інший аспект індустріального міста – його візуальний образ, весь побудований на сірому й коричневому кольорах. Впізнаваням топос роблять металеві та кам’яні конструкції, часто йдеться про відсутність зелені, запилюженість. Тобто, цей образ протиставляється «природному» існуванню, що певним чином відкидає українське мистецтво до просвітницької концепції «природної людини», але в більш технологічному середовищі. Часто згадуються автомобілі, потяги та гамірливі натовпи людей – досить повно рецепція цього концепту реалізована в антиурбаністичній новелі М. Коцюбинського «Intermezzo». Ідеальною метафорою, яка виражає ірраціональний (а, можливо, й цілком пояснюваний) страх людини XIX ст. перед динамічним розвитком урбаністичного середовища, є «залізна рука города», котра лише ненадовго випускає змученого митця зі своїх обіймів. Тож, якщо в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. образ індустріального міста замовчується, то викликаний ним жах передається з усією повнотою. Пізніше, коли цей тип топосу стає звичним і бажаним в українському мистецтві, подібну точку зору транслює Б.-І. Антонич (див. поезію «Апокаліпсис»).

Стрімко індустріалізується урбаністичне середовище вже після Першої світової війни, і навіть після громадянської. Яскраві замальовки, марковані не відразу, а захопленням, створюють М. Йогансен, В. Підмогильний, М. Семенко, М. Хвильовий та інші. Це аполо-

гети майбутнього нового світу, чії надії скоро знищують, внаслідок чого й простір набуває апокаліптичних рис. Зовсім іншим індустріальне місто постає у творчості сучасних письменників, але тут погляди неоднорідні: частково це змертвіле середовище, яке не залишає найменшої надії на щасливе майбутнє, або простір втрати себе (С. Жадан, Л. Дашвар); з іншого боку, йдеться про роль особистого вибору. Для нашого дослідження рецепція індустріального топосу представниками Розстріляного відродження та наступними за ними поколіннями митців має визначальне значення, адже свідчить про зміну світогляду та процес виходу із травми.

Радянська українська література формує власний образ міста, у межах якого не може існувати внутрішніх протиріч. Як правило, міський простір стає контекстом пригодницького, шпигунського роману. Але тенденція протиставлення «правильному» життю українця, який обов'язково прагне працювати на землі, лишається. Традиції української містоцентричності не лише поглиблюються із плином часу, але й починають усебічно аналізуватися. Це зумовлює також зростання інтересу до класичної літератури та переосмислення її смислоутворювальної парадигми. Зрештою, українське місто – це культурний феномен, який поряд з історичними подіями впливає на життя кожного окремого митця і на творення мистецтва загалом, що передбачає формування національного світогляду.

Висновки. Як бачимо, кожен історичний період накладає власний відбиток на рецепцію українською культурою урбаністичного

середовища. Унаслідок того, що здобуття державності було дуже складним процесом, який то переривався, то знов відновлювався, ставлення до міста в українській культурі досить неоднозначне. Сучасне мистецтво намагається всіляко осмислити не лише реалії сьогодення, але й події минулих століть, тож отримуємо дедалі глибшу й масштабнішу рецепцію контексту, вагома роль у якому відведена простору.

Спостерігаємо формування функціональних концептів, кожен із яких має власний комплекс символів та образів, асоціюючись із тими чи іншими функціями міста в житті суспільства. Найпоширенішим в українській літературі є образ міста як керівного центру, здатного впливати на життя околиць, сіл, зрештою, цілої країни. Цей образ неоднозначний, адже тривалий час українські землі перебували в складі різних імперій. Адміністративні структури, як і правляча верхівка, сприймаються частіше негативно, а пересічний містянин становить опозицію для них. Із цього образу з'являється й бачення міста як в'язниці.

Інші іпостасі міського буття більш вітаїстичні: місто-академія (осередок освіти й науки), місто-ринок, місто-собор, індустріальне місто. Рецепція останнього асоціюється із радянською дійсністю, тому часто сприймається подвійно: з одного боку, йдеться про економічний розвиток, а з іншого – про репресії, голодомори, колективізацію тощо. Тож освоєння українським мистецтвом міста відбувається поступово, і лише за часів Незалежності може йтися про оформлений урбаністичний дискурс, реалізований на багатьох рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева В. «Бути самій собі ціллю...». *Урбанізм і фемінізм* : урбаністичні студії IV. Київ : Всесвіт, 2018. С. 112–127.
2. Вихор І. Поетичний топос міста та його тематичні різновиди. *Studia methodologica*. 2011. Вип. 31. С. 140–144.
3. Турунен А. Забуті історії міст: як багатство та культурний розвиток здобуваються толерантністю. Київ : Ніка-Центр, 2018. 280 с.
4. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–початку XVIII століття. Київ : Laurus, 2012. 472 с.

REFERENCES

1. Aheieva, V. (2018). «Buty samii sobi tsilliu...» ["To be one's own goal..."]. *Urbanizm i feminizm* : urbanistychni studii [Urbanism and feminism: urban studies], (IV), 112–127. [in Ukrainian].
2. Vykhor I. (2011). Poetychnyi topos mista ta yoho tematychni riznovydy [The city's poetic topos and its thematic varieties]. *Studia methodologica* [Studia methodologica]. (31), 140–144. [in Ukrainian].
3. Turunen A. (2018). Zabuti istorii mist: yak bahatstvo ta kulturnyi rozvytok zdo buvaiutsia tolerantnistiu [The Forgotten Stories of Cities: How Wealth and Cultural Development Are Achieved by Tolerance.]. Kyiv, Nika-Tsentr, [in Ukrainian].

4. Yakovenko N. (2012). *Dzerkala identychnosti. Doslidzhennia z istorii uiavlen ta idei v Ukraini XVI–pochatku XVIII stolittia* [Mirrors of identity. Studies on the history of ideas and ideas in Ukraine in the 16th–early 18th centuries]. Kyiv, Laurus, [in Ukrainian].

V. YE. ORMANZHY

*Postgraduate Student of the Faculty of Philology,
Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine
E-mail: victoriamatveev@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4362-4393>*

**THE CITY-CENTRIC TRADITION OF UKRAINIAN LITERATURE:
CONCEPTS OF THE URBAN ENVIRONMENT**

Civilization is built around the city, so the active development of the “urban text”; is often perceived as a sign of cultural superiority, a stable artistic tradition. The city-centricity of Ukrainian literature has been silenced for a long time in order to create an image of “second-rateness” against the background of the achievements of the empire, but at all times it was developing, reflecting new stages of the creation of a national urban environment.

The article analyzes and distributes the models of the urban environment as they appear in Ukrainian art of different periods according to their functional features. Along with that, established concepts are defined, which are closely related to the types of cities, which determine the corresponding ideological and thematic orientation of the works belonging to one or another space.

The oldest thematic concept related to the image of the city is power. Fortified fortresses, developed administrative centers or the largest settlement of the tribe necessarily have their leaders, regardless of the level of development. The city as the personification of power has a powerful line of development, often dependent on historical realities: a capital, a province, a colony, a conquered city or a prison city are distinguished here – all of them represent one or another type of community relationship with representatives of the ruling elite. Another, no less ancient concept is the city-temple, a sacred topos of worship. Here the motives of resisting or conquering sin are realized, and the scale of the problem expands: a person or a community interacts with higher forces, are concerned with global issues. Except external signs (presence of cathedrals, temples, simply places for worship), such topos are often idealized, depicted as if from the outside. A democratic model, which represents a horizontal (all equal) rather than a vertical (hierarchical) structure, is a market city. Variations are possible – a fair, a carnival, a port, each of which is of “lowland”, folk life.

Another important model presented in the article is the city-academy, an educational and cultural center within which a certain ideology is formed. This concept, in our opinion, is later, moreover, it is limited by the historical course of events as it is closely related to the biographies of the prototype characters.

According to the results of the research, the peculiarities of the named models and their transformation in the process of formation of Ukrainian literature were revealed.

Key words: cultural memory, literary tradition, city-centricity, spatial model of the world, prototype, transformation, urban space.